

БУДИНОК КІСТЯКІВСЬКИХ У БОЯРЦІ

Поштовок, що започаткувавцю розвідку, став дзвінок Ігоря Гирича – кандидата історичних наук, доброго товариша Історико-меморіального музею М. Грушевського Пан Ігор зачитав уривок зі спогадів Наталі Полонської-Василенко, які стали справжнім потрясінням для мешканця пристолічної Боярки. Згадуючи приїзд у 1930 чи 1931 році Володимира Вернадського до Києва, Наталія Дмитрівна зазначала, що академік зупинився в їхньому спільному з чоловіком – Миколою Прокоповичем Василенком – київському помешканні “Тоді він приїхав влітку, коли ми з чоловіком жили на дачі, в Боярці, недалеко від Києва”, – розповідала вона і продовжувала “Час від часу приїздив він до нас до Боярки, на цілий день. Ми ходили до чудового соснового лісу, що оточував нашу дачу. Вернадський захоплювався красою лісу, спостерігав, як вивірки стрибали з гілки на гілку, йому подобався наш песик, молоденький таксик, який з несамопитим гавканням біг під дерево, дивлячись як вивірки легко перстрибували з дерева на дерево. Вернадському подобалася наша дача (власно одна кімната з великою верандою) [...] Вернадському подобалася тиша Боярського притулку й він відпочивав душею після шуму столиць”¹.

Цим написаним на далекій чужині ностальгійним уривком (а він вже й так цінний для дослідника населеного пункту де історична пам’ять упродовж десятиліть ототожнювалася з літературно-агітаційним Павкою Корчагіним) майже сенсаційні свідчення Наталі Полонської-Василенко не обмежуються. Авторка також розповідала, що “цей будинок був збудований професором О. Ф. Кістяківським, син якого, Богдан, професор Київського університету та академік, був другом його чоловіка та Вернадського. В кімнаті, де жили ми, народився старший син Богдана Олексійовича (Олександровича – М. К.) – Горя, який є нині видатним вченим в Америці”².

Отже, йшлося про три покоління відомого українського роду Кістяківських. Старший, Олександр Федорович Кістяківський (1833–1885) – вчений-криміналіст та історик права – з дружиною Олександрою Іванівною (з дому Міхель; 1846–1920)³ мав шістьох синів. Один з них, Федір Олександрович Кістяківський (1868–1920), що в українське громадське життя ввійшов під українізованим іменем Богдан (слов’янське Богдан є точною калькою з латинського Theodor/Федір), був соціологом, істориком, економістом і громадським діячем. У 1899 р. він одружився з відомою політичною і громадською діячкою Марією Беренштам, донькою Вільяма Беренштама – педагога і громадського діяча, члена Київської громади. Їхній первісток, вже згаданий Горя, стане відомий світові як видатний американський фізико-хімік Kistiakowsky George Bogdan (1900–1982), але про це ще йтиметься далі. Згадаймо також двох Богданових братів – Володимира та Ігоря. Володимир Олександрович Кістяківський (1865–1952) був фізико-хіміком, академіком АН України (з 1919 р.) та АН СРСР (з 1929 р.). Ігор Олександрович Кістяківський (1876–1940) увійшов в історію як правник, доцент Київського і Московського університетів, міністр внутрішніх справ Української Держави П. Скоропадського.

От з такою плеядою українських вчених і громадських діячів – Кістяківських і Василенків – пов’язувався невеличкий дачний будиночок Боярці. Відразу виникло питання щодо його точного місця розташування, хоч пошук здавався безнадійним. Дійсно, у відомих на сьогодні матеріалах цих двох родин відомостей щодо локалізації тієї оселі нема.

¹ Полонська-Василенко Н. Академік В. І. Вернадський // Листи до Приятелів. – Рік XI. – Нью-Йорк, 1963. – Ч. 125–126. – Кн. 7–8. – С. 23.

² Там само.

³ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. – К., 1995. – Т. 2. – С. 538.

Дачний будинок Кістяківських на вулиці Хрещатик у Боярці
(світлина 2005 р.)

Дещо допомогли дореволюційні довідники по Києву, які подавали також і перелік приміських дач. Завдяки їм з'ясувалось, що на початку ХХ ст. Кістяківським належала дача на боярській вулиці Хрещатик, 74⁴. Проте й це мало допомагало, адже за радянської влади нумерація там (з 1923 до 2004 р. вулиця носила ім'я К. Маркса) докорінно змінилась. Не збереглася пам'ять про них і серед сучасних боярських старожилів. Інакше не могло й бути, оскільки в роки громадянської війни більшість дачних будівель селища зазнали серйозної, а часом і повної, руйнації, а їхні власники здебільшого загинули чи опинились аж надто далеко від тієї власності. Тож заселялось потім дачне селище, фактично, заново.

І все ж ключ до розгадки було знайдено. Ним став датований 1881 р. «План Боярських оброчних статей Київської губернії та повіту 2-го Київського лісництва, розташованих у збірно-будаївській лісовій дачі»⁵. То був розподіл земельних ділянок щойно виниклого дачного селища Боярка, яке стало фешенебельним продовженням невеликого старовинного села Будаївка⁶.

Започаткувала селище просіка – майбутня вулиця Хрещатик, яка пройшла від залізничної станції через околицю споконвічного пралісу. Обабіч просіки було нарізано 78 земельних ділянок розміром, переважно, по 800 кв. саж. Ліворуч від Хрещатика, поруч з полями будаївців, було розплановано 15 садіб дачного масиву Липки (запозичені з

⁴ Весь Киев. – К., 1904. – С. 223.

⁵ ЦДІАК України – Ф. 492. – Оп. 34. – Спр. 202.

⁶ Варто зазначити, що утворилося дачне селище після відкриття у 1868 р. залізничної станції на лісовій околиці Будаївки, хоч назву станція одержала від розташованого за 3 вер. села Боярка (1923 р. село було перейменоване на Тарасівку). Від станції назва Боярка поширилась на дачне селище, а пізніше й на Будаївку. Найвність чудового лісового масиву – найближчого від Києва по залізниці – робила боярські дачі першою і головною зоною відпочинку для київської знаті, а потім і людей середнього достатку. Завдяки добрим лікувально-кліматичним умовам, оригінальній дерев'яній архітектурі серед лісового пейзажу, вмільй організації дозвілля та оздоровлення а також зручному сполученню з Києвом, Боярка-Будаївка користувалась до революції великою популярністю серед киян, зокрема, серед української інтелігенції.

київської топоніміки назви дають підстави вважати, що їхні автори вважали це дачне селище суто київським утворенням, своєрідним протуберанцем великого міста). Будинки що зводились на дачних ділянках, відповідали модному на той час стилю дерев'яної архітектури, яка базувалася на народних традиціях (у межах підросійської України найбільшого поширення набували суто російські мотиви). Майже всі вони були багатو прикрашені дерев'яним різьбленням, що робило їх справжніми витворами мистецтва.

На тому плані ми знаходимо і садибу № 74, розташовану наприкінці Хрещатика, де вулиця впиралася в сосново-дубовий ліс. Адресні довідники кінця XIX – початку XX ст. (у дореволюційні часи нумерація дачного селища не змінювалась) називають її власницею Кістяківську Олександрівну⁷ – вдову і спадкоємицю Олександра Федоровича. Цим самим фактично підтверджується вже наведене вище свідчення Наталі Полонської-Василенко про те, що “цей будинок був збудований професором О. Ф. Кістяківським”. А отже, будівництвомало відбутисьне пізніше 1885 р. – року смерті професора.

Правда, у зв'язку з цим ще вимагають детального вивчення його опубліковані щоденники, де в географічному покажчику Боярка згадується лише раз, та й то чомусь без зв'язку з дачею. Це запис від 20 серпня 1883 р.: “Между 2 и 12 июня я совершил поездку по заводам и экономиям, посвятив все это время на это занятие. Возвращался я домой 12 или 13-го, точно не помню. В Боярке, станции, садится в вагон Славатинский [...]”⁸. Та все ж той факт, що Олександр Кістяківський наголошує саме на *станції* Боярка (що було майже синонімом розташованого поруч дачного селища), свідчить, принаймні, що він добре знав цю місцевість і відрізняв її від розташованого значно далі *села* Боярка (з 1923 р. зветься Тарасівкою). А згадка про “Славатинського” – доктора державного права, професора Київського університету Миколу Васильовича Романовича-Славатинського (1832–1910)⁹ – зайвий раз підтверджує, що боярські дачі були добре знайомі київській інтелігенції, зокрема, професурі університету Св. Володимира, до якої належав і сам Олександр Федорович.

Дореволюційний план дачного селища з позначеною садибою Кістяківських давав шанс знайти якщо не сам їхній будинок (надії на це були небагато), то принаймні місце, де він колись стояв. Наше завдання неабияк спростило те, що, за планом, пряма вулиця Хрещатик, не дійшовши якусь сотню метрів до будинку Кістяківських, заламується ліворуч. Дана будівля мала бути другою після повороту вулиці.

Тож ідемо туди, стаємо на повороті, дивимось – і не віримо своїй удачі і перший, і другий після згину вулиці будинки збереглися до нашого часу! Обидва дерев'яні, з різьбленим “підзором” стріх і фронтонів, пофарбовані у блакитний колір. Перший будинок (на старому плані – № 72; належав родині якихось Іваненків) своїм заглибленим фронтом дужесхожий на ті, що їх багато можна побачити в Росії, наприклад, у Владимирській області. Другий (колись № 74), значно менший, витриманий в європейській манері, з великою верандою на два виходи, стоїть саме на тій місці, де, за планом, колись мешкали Кістяківські. Опис Н. Полонської-Василенко – “власно одна кімната з великою верандою” – цілком йому підходить. Ще й тепер тут ростуть сосни, якими захоплювався й академік Вернадський. Обидва будинки ветерани, яких пощадили, на відміну від більшості інших, лихоліття громадянської війни, а часто і невігластво пізніших господарів, стоять серед значно пізнішої (або згодом зміненої до невпізнання) забудови. Мимоволі приходить думка, що вони дивом збереглися до наших часів, коли громадяни зможуть усвідомити їхню історичну цінність.

⁷ Весь Киев. – С. 223.

⁸ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). – Т. 2. – С. 424.

⁹ Там само. – С. 558.

У будинку № 74 прийшов у світ Георгій Кістяківський (чому сусіди енциклопедії світу запевняють, що це сталося в Києві). Незадовго перед тим Федір Олександрович з молодою дружиною Марією Вільямівною приїхав з Петербурга, де майбутня матір зазнала ув'язнення в Шліссельбурзькій фортеці за збереження забороненої літератури й “противоправительственную” агітацію серед робітників Шліссельбурга. Кістяківському вдалося виклопотати дозвіл на звільнення дружини на час слідства, і молодародина виїхала до Києва, а потім до Боярки, де й народився її первісток – син Георгій¹⁰ (всього Марія подарувала Богданові трьох синів). Будаївська Михайлівська церква засвідчує, що Георгій народився 18 листопада, а охрещений був 30 грудня 1900 р. Його батьками були “дворянин Федор Александрович Кистяковский и его законная жена Мария Вильямовна; оба православные”¹¹, а хрещеною матір’ю – вже відома нам “вдова статского советника Александра Ивановна Кистяковская”¹², тобто рідна бабуся Георгія. У Боярці молода родина жила до весни 1901 р., хоч, думається, потім багато разів вони поверталися сюди на літній відпочинок, оскільки дача ще продовжувала належати матері – Олександрі Іванівні. Проте десь після 1909 р. власник цієї нерухомості неодноразово змінювався, зокрема, на 1914 р. то був якийсь “Пономаренко С. Н.”¹³, а на 1915 р. – якийсь “Каковскій”¹⁴.

Револьюційні потрясіння і громадянська війна завдали страшного удару по родині Кістяківських. Богдана Олександровича закинуло на Кубань, де він і помер 1920 р. Його син Георгій, котрий навчався у приватній школі в Москві, а з 1917 р. – в Києві, пішов до Білої армії. У тій братовбивчій війні Георгій Кістяківський був поранений, ледве пережив тиф і згодом опинився в еміграції – в Туреччині та Румунії. З Румунії вдалося переслати листа до матері (вона ще мешкала в Києві) і з її допомогою зв’язатися з дядьком – Ігорем Олександровичем Кістяківським, який після поразки української революції осів у Парижі. З його допомогою Георгій протягом 1920–1925 рр. здобув освіту в Берлінському університеті¹⁵. 1926 р. він виїхав до США, щоб зробити блискучу кар’єру вченого і громадського діяча. Він був відомий як керівник одного з відділів лабораторій Лос-Аламосі (1944–1946), консультант фізика Опенгеймера, член (у 1965–1971 рр. – віце-президент) Національної академії наук США, радник президента Айзенгавера у справах науки і технології. Усвідомивши згодом всю небезпеку для людства атомної зброї, вчений, як і ряд інших його колеґ, доклав багато зусиль для впровадження контролю над атомною зброєю і запобігання атомній війні¹⁶. Утім, всебічне вивчення об’єктивної оцінки діяльності Георгія Кістяківського ще попереду. З дружиною Гільдегард Мобіус (Hildegard Moebius), з якою познайомився ще в Німеччині, він мав дочку Віру (Vera Kistiakowsky; 1928 р. н.) – вченого фізика.

Та повернімося на батьківщину Георгія. На сьогодні важко сказати, за яких обставин колишня садиба Кістяківських перейшла до їхніх друзів – М. П. Василенка та Н. Д. Полонської-Василенко. Скоріше за все, це сталося в умовах повоєнної розрухи.

Кияни, які за старою пам’яттю приїжджали тоді до своєї улюбленої Боярки, не впізнавали її. Було вирубано значну частину лісу, зокрема, його ближню впорядковану частину – Залізничний парк. Як видно з протоколів засідань Будаївського волвиконкому від 27 березня 1923 р., залишалось “на дачном поселке Боярка [...] всех строений – 93, из них нацио-

¹⁰ Депенчук Л. Богдан Кістяківський – К., 1995. – С. 71.

¹¹ ЦДІАК України – Ф. 127. – Оп. 1078. – Спр. 2220. – Арк. 180зв.–181.

¹² Там само.

¹³ Весь Киев. – К., 1914. – С. 268.

¹⁴ Там само. – К., 1915.

¹⁵ Лист Віри Кістяківської до автора статті від 20 квітня 2005 р. Туті далі автор висловлює щире вдячність за наданий матеріал.

¹⁶ Encyclopedia of Ukraine. – Toronto; Buffalo; London, 1988. – Vol. 2. – P. 563.

нализированных – 34. Все дачные постройки находятся в полуразрушенном состоянии (до 80%)¹⁷. Намагаючись якось поліпшити трагічну ситуацію з покинутими дачами, Будаївська волосна рада почала здавати націоналізовані будинки в оренду “на умовах виробництва ремонту арендаторами”¹⁸. Зауважимо, що за тих умов потенційні орендарі не поспішали укладати угоди з новою владою, і волвиконком визнав, що “ремонт делается только одной усадьбе. Есть много пустопорожних садебных участков, дома в которых проданы на снос [...], как бесхозяйственное имущество. Расхищение по частям домостроений местными обитателями приняло угрожающий характер”¹⁹. Руйнівниками були як місцеві мешканці (головноз Будаївки), так і прийшлий люмпенізований і криміналізований внаслідок війни та розрухи люд, який знайшов собі притулок на колишніх дачах (вже згадані документи повідомляли, що “в Боярке ютится масса темного элемента”²⁰).

А невдовзі звіт про економічний стан Київської округи за 1924–1925 рр. повідомив, що “большинство дач в поселке Боярка за время революции разрушились и до 30 домостроений совершенно исчезли, большинство же дач требуют капитального ремонта”²¹. Та й будинку в селищі залишилось тільки 71²² (1923 р. їх налічувалось 93, а 1914 р. – 111).

Ймовірно, дачний будиночок у Боярці залишався у володінні (або, враховуючи масову націоналізацію, лише в користуванні) Наталі Полонської Василенко до її еміграції в 1943 р. (її чоловік Микола Василенко помер 1935 р.). В усі повоєнні десятиліття споруда разом із сусіднім же згаданим “будинком Іваненків”, належала якійсь державній установі, що, можливо, й порятувало її від перебудов властивих приватним житловим будинкам (досвід боярського Хрещатика однозначно показує, що поміж старої дачної забудови будинки що були в державному користуванні змінювались менше, але частіше зносились; натомість приватні житлові споруди неодноразово, часто до невпізнання, перебудовувались хоч і зносились значно рідше). “Будинков Кістяківських” за державного володіння пощастило – він, на відміну від багатьох інших у Боярці (на відміну і від аналогічного будинку Олександра Федоровича Кістяківського в Києві), уцілів. Проте минулого року він отримав статус приватного і був зайнятий якоюсь родиною. Тож слід чекати змін первісного вигляду пам’ятки, наприклад, добудовий обкладення цеглою, що, фактично, знищить його історико-архітектурну цінність.

Історія з “будинком Кістяківських” не лише змушує бити на сполоху справі порятунку безпосередньо саме цієї пам’ятки, а й ставить перед суспільством проблему збереження багатьох подібних до неї, надання їм охоронного статусу включення до туристичної інфраструктури або й музеєфікації.

Микола Кучеренко (Боярка, Київська обл.)

¹⁷ ДАКО. – Ф. Р–119. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 46зв.

¹⁸ Там само. – Арк. 47.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – Ф. Р–112. – Оп. 1. – Спр. 429. – Арк. 38зв.

²² Там само.

Киричук Юрій Анатолійович (1956–2002). Студент аспірант, педагог, науковець, публіцист, кандидат історичних наук, доцент, громадський діяч – такими далеко не повними штрихами можна позначити життєвий шлях Юрія Киричука. Доля розпорядилася так,